

ІДЭІ НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІКІ Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА І МАКСІМА ТАНКА

Народна-педагагічныя ідэі, якія абапіраюцца на жыццёвую мудрасць і вопыт пакаленняў, надзвычай шырока прадстаўлены ў беларускай літаратуры. Не з’яўляецца выключэннем і літаратурна-мастацкая спадчына Якуба Коласа і Максіма Танка. Станаўленне асобы абодвух паэтаў адбывалася на аснове засваення прынцыпаў народнай (сялянскай) педагогікі, якія спрыялі далейшаму духоўнаму і інтэлектуальнаму развіццю мастакоў слова.

Скончыўшы Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, Я. Колас шмат гадоў прысвяціў педагагічнай дзейнасці, а свае педагагічныя погляды на праблемы выказаў у мастацкіх творах, навукова-метадычных працах і ў шматлікіх публіцыстычных артыкулах.

Стрыжнем жа педагагічнай сістэмы Я. Коласа сталі вызначаныя ў аўтабіяграфічнай паэме “Новая зямля” ідэі народнай педагогікі, адпраўнымі пунктамі якой з’яўляюцца агульначалавечыя каштоўнасці, сярод якіх асабліва важнае значэнне надаецца адносінам асобы да бацькоў, роднай зямлі, працы, бацькоўскай хаты, свайго роду.

Пра М. Танка можна гаварыць не толькі як пра таленавітага мастака слова, мысліцеля, але і як педагога-самародка. Дастаткова звярнуць увагу на назвы паэтычных зборнікаў і пісьменніка (“Глыток вады”, “Перапіска з зямлёй”, “Дарога, закалыханая жытам”, “Прайсці праз вернасць”, “Збор калосся”), каб нават на інтуітыўным ўзроўні адчуць, што ў змешчаных у іх творах паэт сцвярджае мудрасць народнай філасофіі, чысціню народнай маралі, вернасць Бацькаўшчыне, яе мінуламу і сучаснасці.

Значную прастору ў паэзіі М. Танка займаюць, як і ў Я. Коласа, аўтабіяграфічныя творы. Сярод іх варта вылучыць верш “Гісторыя вёскі Пількаўшчына”, у якім паэт з гумарам, але не без годнасці, малюе прыдумане ім самім генеалагічнае дрэва свайго роду, карані якога нібыта ідуць з антычных часоў. Звесткі з ўласнай біяграфіі пісьменнік выкарыстоўвае і ў шматлікіх іншых творах: “Пра сябе”, “Сямейны фотаздымак”, “Стол”, “Смаленне кабана”, “Ля дамашняга калодзежа”, “Да аўтабіяграфіі”, “Мой родны кут”... Усе яны адрозніваюцца адзін ад аднаго як стылёвай танальнасцю, так і ступенню верагоднасці біяграфічных фактаў, аднак аб’ядноўвае іх агульная ідэя, якую можна абазначыць Коласавамі словамі: “*Мой родны кут, як ты мне мілы...*”, – што ўведзены пісьменнікам ў апошні з названых вершаў як ключавыя.

Праз усю паэму Я. Колас праводзіць думку: з малалецтва *чалавек як асоба фарміруецца ў сям’і*. Для дзяцей палясоўшчыка Міхала сям’я з’яўлялася і “мікра-“ і “макрасветам”, што было абумоўлена ўмовамі жыцця на ўлонні прыроды і ўдалечыні ад населеных пунктаў.

У кожнай сялянскай сям’і беларусаў спрадвечным крытэрыем маральнасці чалавека было стаўленне яго да *працы*. У Міхала вялікая дружная сям’я, якая жыве па сваіх законах і парадках. Тут працуюць усе, у кожнага свае абавязкі. *Прыклад* для малых – дарослыя. Міхал ненавідзіць службу ў лясніцтве, аднак разумее, што на той момант яна была асноўнай магчымасцю зарабіць кавалак хлеба, таму на леснікоўскай працы надзвычай адказны і акуратны. У душы Міхал – хлебароб: ён з незвычайнай любасцю глядзіць на вынікі сваёй працы, хоць і на чужой зямлі: *“Ён колас жытні і паглядзіць, / Рукою лёгенька паглядзіць, / Нібы сына свайго малага, / І ў сэрцы дэжаваў ён Бога”* [2, с. 35].

Народная прыказка сцвярджае: “Найсмакнейшы хлеб ад сваёй працы”. Хлеб як архетып, як вобраз-сімвал праходзіць праз усю творчасць М. Танка. *“Не давайце таму хлеба, – перасцерагае паэт, – Хто не любіць роднай глебы, / Не арэ, не засявае / І век мазалёў не знае”* [3, 4, с. 285]. Хлеб у М. Танка ў першую чаргу асацыіруецца з плутам, раллёю, чорнымі скібамі, цяжкай сялянскай працай. У Танкавых вершах часам *“хлеб на стол кладзецца толькі для гасцей”* [3, 4, с. 28], яго можна ўбачыць у выглядзе сухароў для зняволенага сына, счарсцвейай скарынкі ў кайстры падарожнага, або праснака ў руках хлапца-партызана. Сапраўды навучальна-дыдактычную скіраванасць мае верш “Прытча пра хлеб”. У пацяцце хлеб М. Танк заўсёды ўкладвае штосьці значна большае, чым проста прадукт харчавання, заробак ці сродак для існавання, гэта найперш непакой за ўсё тое, што вызначыла жыццёвую і творчую праграму паэта, што ўмаў ён у сэнс назвы паэтычнага зборніка, стаўшай крылатым выслоўем, – “Мой хлеб надзённы”.

Героі паэмы “Новая зямля” Я. Коласа, як хлебаробы, надзвычай патрабавальныя да сябе і да сваёй працоўнай дзейнасці. Паказальным у гэтым плане з’яўляецца характар Антося, які “што ні замысліць, то ўсё зробіць”. Ужываючы сучасную лексіку, можна сказаць, напрыклад, што пры выбары касы, адной з асноўных прылад сялянскай працы, ён ўважлівы і патрабавальны да педантызму: *“Другі лягчэй знаходзіць жонку – / Свой вечны лёс, сваю красу, / Чым дзядзька добрую касу”* [2, с. 219].

Дзеці палясоўшчыка Міхала неаднойчы чулі размовы дарослых пра набыццё зямлі, назіралі, з якой пашанай ставіліся блізкія ім людзі да нялёгкай

хлеббаробскай працы, таму і самі падрасталі такімі ж працавітымі і дбайнымі. Яны ведалі, як “лёгка хлеб даецца” і заўсёды прымалі ўдзел ў пасільнай працоўнай дзейнасці: пасвілі жывёлу, малацілі збожжа, прыглядалі за меншымі.

Заўсёды лічылася, што ў сям’і прыкладам для дзяцей былі ўзаемаадносіны паміж старэйшымі. Міхал амаль увесь час быў на службе. Антоць займаўся гаспадаркай, “цягнуў ярэмца хлебароба”. Мужчыны часам спрачаліся, аднак паважалі адзін аднаго, ніякай нязгоды, тым больш варожасці ніхто не бачыў. Наадварот, поўнае ўзаемаразуменне і добразычлівасць панавалі і ў час працы, і ў святочны дзень. Дзеці былі сведкамі дружбы паміж братамі. Вось ён, прыклад для пераймання: “– *Бяры, Антоць! – Я намакаўся, / Бяры, брат, ты: ты больш цягаўся, – / І спрэчку тым яны канчалі, / Што гэту скварку разразалі*” [2, с. 24].

Адлюстраваны ў паэме і выпрацаваны пакаленнямі этыкет – *нормы паводзін* за сталом. Тут свой парадак, дысцыпліна, свой звычай, у кожнага сваё месца. Большыя дзеці, як бы ні хацелася ім падураць, усё ж “*за сталом маўчком сядзелі*”. Затое да малых у сям’і ставіліся паблажліва “*І іх ніколі не сціскалі / Абы насоў не разбівалі*” [2, с. 23]. Старэйшыя дзеці выхоўваліся ў строгасці, але прынцып дэмакратызму распаўсюджваўся на ўсіх. Дзяцей практычна ніхто на кантраляваў, узаемаадносіны паміж членамі сям’і будаваліся на даверы, узаемадапамозе, талерантнасці і маральнай чысціні, што з’яўляцца галоўным ў народна-педагагічных ідэях.

Шмат якія свае погляды на выхаванне Я. Колас раскрывае праз учынкi, паводзіны, светапогляд Антося. Дзядзька паказаны ў паэме сапраўдным педагогам, знаўцам дзіцячых душ. Яго педагагічны талент найлепш бачны ў раздзелах “*Раніца ў нядзельку*”, “*Дзядзька-кухар*”, “*Таёмныя гукі*”. Антоць любіць сваіх мясцінікаў не на ўзроўні замілаванасці, а як актыўны ўдзельнік фарміравання ў іх самасвядомасці і духоўнасці ва ўсіх яе праявах і таму не шкадуе ні цяпення, ні часу, каб патлумачыць: “*Адкуль, з чаго дзе што бярэцца, / Вось тое, гэта як завецца / І чаму так, чаму не гэтак? / Прыхілен дзядзька быў да дзетак*” [2, с. 56].

Педагогіка дзядзькі Антося будавалася перш за ўсё на *прынцыпах дэмакратызму і гуманізму* ва ўзаемаадносінах з дзецьмі: “*Ён размаўляў, як са старымі, / І з імі радзіўся, спрачаўся – / Як роўны з роўнымі трымаўся!*” [2, с. 56].

Антоць – прыроджаны педагог. Ён умее падтрымаць дзяцей у цяжкую хвіліну, дапамагчы добрым словам, жартам, умее своєчасова выкарыстаць такі

народны метады выхавання як *заахвочванне*. Матэрыяльнае заахвочванне было сімвалічным, часта як невялічкі гасцінец ў выглядзе “зайчыкавага хлеба”, які сяляне прыносілі з поля, лесу, сенажаці, або той жа “пляцкі”, купленай у Сверхані. Такія гасцінцы не маглі развіваць у дзяцей спажывецкія адносіны да сваіх блізкіх. Перавага аддавалася маральнаму заахвочванню, як, напрыклад, прапанова пайсці ў Ліпава і зварыць там знакамітыя “клёцкі з сокам”. З такой жа павагаю і любасцю адносяцца і дзеці да Антося. Для самых малых ён не проста дзядзька, а “дзядзечка, саколík”, для старэйшых – аўтарытэт: ніякіх прэрэчанняў не можа выклікаць Костусева “дзядзька лепей знае”.

Народная педагогіка вучыць, што маці – самы родны і самы дарагі чалавек. Гэта думка дамінуе ў паэме Я. Коласа і ў шматлікіх вершах М. Танка. Шмат цёплых і пранікнёных слоў аўтар “Новай зямлі” прысвяціў Ганне – маці вялікага сямейства, працавітай, клапатлівай і спагадлівай жанчыне.

Да мастацкага ўвасаблення вобраза маці М. Танк звяртаўся як ў юнацкія гады, так і ў сталым узросце, і заўсёды ў такіх вершах аднолькава выразна высвечваюцца адносіны аўтара да жанчыны-маці, прасякнутыя любоўю, пяшчотай і спачуваннем (“Над калыскай”, “Пасылае маці думы”, “Дома”, “Маці”, “Рукі маці”, “Партрэт маці”). У гэтым шэрагу твораў вяршынным дасягненнем можна лічыць верш “Рукі маці”, задуманы і выкананы, па словах У.А. Калесніка, як “вялікая сінездаха” [1, с. 77]. Акцэнтуючы ўвагу чытача на адной партрэтнай дэталі (спрацаваныя жаночыя рукі), паэт з дапамогаю ўдала падобраных метафар не толькі ўзнаўляе нялёгкі жыццёвы шлях, пройдзены вясковай жанчынай-маці, але і ў пэўнай меры абагаўляе яе вобраз: *“Толькі заўсёды, / Як мы зберымося дамоў / І на стол пакладзе рукі маці, / Быццам ад сонца, ад іх пасвядлае ў хаце / І ў сэрцы”* [3, 2, с. 241].

Пачуццё глыбокай павягі да сваіх продкаў, гонар за іх руплівасць, адказнасць за лёс родных і блізкіх – такі пафас вершаў-разважанняў М. Танка аб побытавых прадметах, вечных спадарожніках чалавека-працаўніка. Звычайныя сялянскія рэчы і прылады працы (стол, настольнік, печ, калыска, кій, боты, барана, жорны, клямка) у мастацкім асэнсаванні паэта ўздымаюцца да вобразаў-архетыпаў, якія стагоддзямі ў свядомасці пакаленняў беражліва захоўваюць уяўленне пра высокую духоўнасць беларусаў. У вершы “Парог, вычасаны з успамінаў...”, напрыклад, сялянская памяць лірычнага героя абуджае ўспаміны пра роднае селішча – матчыну хату, дзверы, парог пры хаце, *“вокны, зашклёныя вачамі блізкіх”* [3, 4, с. 75]. Лірычны герой не можа ігнараваць гэту памяць, выкрасліць з уласнага летапісу жыццёвы вопыт продкаў, забыць тых родных і

блізкіх, каго няма побач, і не азірнуцца назад, калі б нават давялося застыць “слупом солі”, як гэта сталася з персанажам легенды пра боскае пакаранне жыхароў Садома і Гаморы. Архітэктоніка верша (вывад-ідэя вылучаны ў асобны тэрцэт), выкарыстанне паўтораў, метафарычнасць мовы, іншыя вобразна-выяўленчыя сродкі працуюць на сцвярджанне галоўнага: чалавек не можа заставацца ім, не адчуваючы сябе адказным да самаахвярнасці за ўсё, што звязана з родным краем і роднай хатай.

Педагагічная сістэма Я. Коласа і М. Танка будзецца таксама на прынцыпе *еднасці чалавека з прыродай*. Яшчэ ў “Другім чытанні для дзяцей беларусаў” Я. Колас імкнуўся растлумачыць юным чытачам некаторыя тайны прыроды, навакольнага асяроддзя. У невялікіх апавяданнях ён расказвае пра з’явы, блізкія і знаёмыя дзецям і адначасова не зусім зразумелыя ім. Дыдактычная задача большасці твораў, уключаных у “Другое чытанне...”, – уплываць на маральны воблік дзіцяці, фарміраваць у яго эстэтычнае пачуццё.

Тэму дзіцячай дапытлівасці, імкнення пазнаць нязведанае ў прыродзе Я. Колас працягвае ў паэме “Новая зямля” (раздзел “Таёмныя гукі”). Дзеці Міхала, упершыню пачуўшы нязвычайныя гукі, якія пасля зімовай адлігі даносіліся з рэчкі, загарэліся жаданнем разабрацца ў іх таямнічым паходжанні, нягледзячы на апанаваўшы страх. У вырашэнні гэтай праблемы Антось прымяняе даволі эфектыўныя метадычныя прыёмы: спачатку крытыкуе хлопчыкаў за няведанне відавочнага і тым самым яшчэ больш распаляе іх цікавасць, а затым, як сапраўдны настаўнік, даступна, са строгай паслядоўнасцю тлумачыць прычыны прыроднай з’явы, якая адбываецца на рацэ. Стыхійны “ўрок” працягваецца, і ператвараецца ў дыскусію, у час якой кемлівым ад прыроды дзецям хочацца нарэдацца ўжо і пра таямніцы касмічнай прасторы, узнікае жаданне “намацаць галінамі сонца”.

Я. Колас не навязвае свае педагагічныя ідэі, ён паказвае, як яны могуць рэалізоўвацца на практыцы, у паўсядзённым жыцці.

Спрадвеку перад бацькамі і грамадствам стаяла задача – навучыць дзяцей любіць і шанаваць навакольнае асяроддзе.

Узгадаваны ў найпрыгажэйшых мясцінах Нарачанскага краю, М. Танк быў улюбёны ў тутэйшую беларускую прыроду і імкнуўся засведчыць свае пачуцці ў вершаваных радках, каб убачанае і перажытае ім засталася наступным пакаленням. Незвычайная паэтава назіральнасць і ўражлівасць давалі яму магчымасць папрысутнічаць “На камарыным вяселлі”, падгледзець і падслухаць “Канцэрт у сене”, сустрэць “Першы дзень снегападу” і шчыра здзівіцца: “Якая ў

нас сёлета восень / Багатая на журавіны!” [3, 4, с. 88]. Аднак ў пейзажнай лірыцы М. Танка – не толькі захапленне прыродаю, але і трывога за яе сённяшні стан і будучыню, што стала надзвычай актуальным у наш час тэхнагенных катастроф і бяздумнага прыняцця рашэнняў. Так, лірычны герой алегарычнага верша “На пахаванне ракі” назірае сумную карціну: з нябожчыцай-ракою развітваюцца ўсе прыбярэжныя жыхары – буслы, жураўлі, чаплі, кнігаўкі –, ад слоў і плачу якіх “*Нат здрыганулася / Стальное сэрца экскаватара, / Які канаў канаву для ракі*”. А чалавек аказаўся абыякавым і бяздушным: “*Нат нехта прэмію / За гэта пахаванне / Атрымаў*” [3, 5, с. 234]. Гледзячы на скалечаную зямлю (верш “Экалогія), паэт разумее, што ад вінаватых апраўдання не дачакаешся, і ўсё ж пытаецца: “*Няўжо не бачыце, / Як яе здратавалі, / Вытапталі, / Пакалечылі?*”. Адказу няма, застаецца толькі горыч: “*А яшчэ збіраемся / Такія ж сляды / Пакінуць / І на іншых планетах*” [3, 6, с. 16]. Разам з тым гэты верш нельга ўспрымаць толькі як расчараванне паэта або абвінавачванне: у ім і просьба да нашчадкаў – навушцыца “*хадзіць па зямлі*”.

Як бачым, агульначалавечыя каштоўнасці, якія знайшлі адлюстраванне ў творчасці М. Танка, накіраваны на фарміраванне высокамаральнай, духоўна багатай асобы, якая павінна ўсведамляць адметнасць культуры і традыцый свайго народа, зразумець сваю адказнасць перад мінулым і будучыняй. У сваю чаргу, паэма Я. Коласа “Новая зямля” – своеасаблівы мосцік, па якім пастаянна перадаецца новым пакаленням зафіксаваная ў “энцыклапедыі сялянскага жыцця” педагагічная мультасія беларускага народа.

Літаратура

1. Калеснік, А.А. Максім Танк: Нарыс жыцця і творчасці / А.У.Калеснік. – Мінск.: Маст. літ., 1981.
2. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Якуб Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 8 т.
3. Танк М. Збор твораў. У 13 т. / Максім Танк. – Мінск: Беларус. навука, 2006 – 2012.